प्रकृतिसंयोगजन्यः स्यात् पाकजरूपवत् तदा तद्वदेव तद्वियोगेऽप्यनुवर्त्तेत । न च द्वितीयक्षणादेर्दुःखनाशकत्वं कल्प्यं कारणनाशस्य कार्यनाशकतायाः क्लृप्तत्वेन तेनैवोपपत्तावधिकाऽकल्पनात् । वृत्तिर्हि दुःखादेरुपादानम् । अतो दीपशिखावत् क्षणभङ्गुराया वृत्तेराशुविनाशित्वेनैव तद्धर्माणां दुःखेच्छादीनां विनाशः सम्भवतीति । अतः प्रकृतिवियोगे बन्धाभावादौपाधिक एव बन्धो न तु स्वाभाविको नैमित्तिको वेति । तथा तत्संयोगनिवृत्तिरेव साक्षाद्वानोपाय इत्यपि वक्तोक्तिफलम् । तथा च स्मृतिः

"यथा ज्वलदुपरक्तात्मा घटः विच्छिद्य रक्ष्यते ।
तथा सदोषप्रकृतिविच्छिन्नोऽयं न शोचति" ।

वैशेषिकाणामिव पारमार्थिको दुःखयोग इति मनो मा भूदित्येतदर्थं नित्येत्यादि । यथा स्वभावशुद्धस्य स्फटिकस्य रागयोगो न जपायोगं विना घटते तथैव नित्यशुद्धादिस्वभावस्य पुरुषस्योपाधिसंयोगं विना दुःखसंयोगो न घटते स्वतो दुःखाद्यसम्भवादित्यर्थः तथाह सौरे

"यथा हि केवलो रक्तः स्फटिको लक्ष्यते जनैः" ।
रञ्जकाद्युपधानेन तद्वत् परमपूरुषः" ।

नित्यत्वं कालानवच्छिन्नत्वम् । शुद्धादिस्वभावत्वं च नित्यशुद्धत्वादिकम् । तत्र नित्यशुद्धत्वं सदा पापपुण्यशून्यत्वम् । नित्यबुद्धत्वमलुप्तचिद्रूपत्वम् । नित्यमुक्तत्वं सदा पारमार्थिकदुःखायुक्तत्वम् । प्रतिबिम्बरूपदुःखयोगस्त्वपारमार्थिको बन्धः इति भावः । आत्मनो नित्यशुद्धत्वादौ च श्रुतिः । "अयमात्मा सन्मात्रो नित्य शुद्धः बुद्धः सत्यो मुक्तो निरञ्जनो विभुरित्यादिः" भा० ।

अयमेव पक्षो वेदान्तिभिरभ्युपगतः "तद्गुणसारत्वादित्यादि" शा०सूत्रभाष्ये "न हि बुद्धेर्गुणैर्विना केवलस्यात्मनः संसारित्वमस्ति बुद्ध्युपाधिधर्माध्यासनिमित्तं हि कर्त्तृत्वभोक्तृत्वलक्षणं संसारित्वमकर्त्तुरभोक्तुश्चासंसारिणोनित्यमुक्तस्य सत आत्मनः" इति "यावदात्मभावित्वादित्यादि" शा०सूत्रभाष्ये च "यावदेव चायं बुद्ध्युपाधिसम्बन्धस्तावदेव चास्य जीवत्वं संसारित्वञ्च । परमार्थतस्तु न जीवोनाम बुद्ध्युपाधिपरिकल्पितस्वरूपव्यतिरेक" इति च संसारित्वस्य बुद्ध्युपाधिसंबन्धाधीनतयौपाधिकत्वस्योक्तेः । इदांस्तु विशेषः एतन्मते बन्धस्येव जीवभेदस्यापि औपाधिकत्वं तदपि शां०सू०भाष्ययोर्निरस्तं यथा "अतएव चोपमा(जल)सूर्यकादिवत्" सू० "अतएव चायमात्मा चैतन्यस्वरूपोनिर्विशेषो वाङ्मनसातीतः परप्रतिषेधेनोपदिश्यते अतएव चास्योपाधिनिमित्तामपारमार्थिकीं विशेषवत्तामभिप्रेत्य जलसूर्यकादिवदित्युपमोपादीयते मोक्षशास्त्रेषु "यथाह्ययं ज्योतिरात्मा विवस्वानपोभिन्ना बहुधैकोऽनुगच्छन् । उपाधिना क्रियते भेदरूपोदेवः क्षेत्रेष्वेवमजोऽयमात्मेति" । "एकएव तु भूतात्मा भूते भूते व्यवस्थितः । एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचन्द्रवदिति चैवमादिषु । अत्र पत्यवस्थीयते" भा० । "अम्बुवदग्रहणात्तु न तथात्वम्" सू० । "न जलसूर्यादितुल्यत्वमिहोपपद्यते तद्वदग्रहणात् । सूर्यादिभ्योहि मूर्त्तेभ्यः पृथगभूतं विप्रकृष्टदेशं मूर्त्तञ्च जलं गृह्यते तत्र युक्तः सूर्यादिप्रतिबिम्बोदयोनत्वात्मा मूर्त्तः नचात्मात् पृथग्भूता विप्रकृष्टदेशाश्चोपाधयः, सर्वगतत्वात् सर्वानन्यत्वाच्च तस्मादयुक्तोऽयं दृष्टान्त इति । अत्र प्रतिविधीयते । भा० "दृष्टिहासमात्रमन्तर्भावाद्वाभयसामञ्जस्यादेवम्" सू० । युक्त एवत्वयं दृष्टान्तः विवक्षितांशसम्भवात् न हि दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोः क्वचित्कश्चिद्विवक्षितसमंशं सङ्गा सर्वं सारूप्यं केनचिद्दर्शयितुं शक्यते सर्वसारूप्ये हि दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकभावोच्छेद एव स्यात् । न चेदं स्वमनीषया जलसूर्यकादिदृष्टान्तप्रणयनम् । शास्त्रप्रणीतस्य त्वस्य प्रयोजनमात्रमुपन्यस्यते । किं पुनरत्र विवक्षितं सारूप्यमिति ? तदुच्यते दृष्टिहासमात्रमिति । जलगतं हि सूर्यप्रतिबिम्बं जलवृद्धौ वर्द्धते जलह्रासे ह्रसते जलचलने चलति जलभेदे भिद्यते इत्येवं जलधर्मानुविधायि भवति न तु परमार्थतः सूर्यस्य तथात्वमस्ति एवं परमार्थतोऽविकृतमेकरूपमपि सद्ब्रह्म देहाद्युपाध्यन्तर्भावाद्भजतएवोपाधिधर्मान् दृष्टिह्रासादीन् एवमुभयोर्दृष्टान्तदार्ष्टान्तिकयोः सामञ्जस्यादविरोधः" भा० । "दर्शनाच्च" सू० । "दर्शयति च श्रुतिः परस्यैव ब्रह्मणोदेहादिषूपाधिष्वनुप्रवेशम् "पुरः स चक्रे द्विपदः पुरश्चक्रे चतुष्पदः । पुरः स पक्षी भूत्वा पुरः पुरुष आविशदिति" "अनेन जीवेनात्मनानुप्रविश्येति" च तद्युक्तमेतत्" ।

उपाधिरेव विनया० स्वार्थे ठञ् । साध्यसमव्यापकत्वे सति साधनाव्यापकत्वरूपे प्रागुक्ते उपाधौ "अनौपाधिको व्याप्तिः", अनुमा० चि० ।

औपाध्यायक त्रि० उपाध्यायादागतः वुञ् । उपाध्यायाल्लब्धे

औपानह पु० उपानहे अयम् । "तदर्थं विकृतेः प्रकृतौ" पा० इत्यधिकारे अञ् । उपानद्रूपविकारसाधने तत्प्रकृतौ १ तुल्ये २ चर्म्मणि न० ।

औपावि पुंस्त्री उपावर्षेरपत्यम् इञ् । उपावर्षेरपत्ये